

NYHETER & NOTERAT

Information som problem: Medieanalytiska texter från medeltid till framtid

Red. Otfried Czaika, Jonas Nordin och Pelle Snickars. 344 s. Mediehistoriskt arkiv, 26. Stockholm: Kungl. biblioteket, 2014. ISBN 978-91-981961-1-5

Information som problem är utgiven till minne av pliktleveranslagens 350-åriga existens. De tre redaktörerna blickar tillbaks till 300-årsjubileet 1961, då man firade KB:s 300-åriga tillvaro som nationalbibliotek. Historieförfalskning säger de, och så var det ju. Pliktleveranslagarna var under lång tid en del av den statliga censuren, i Sverige som i andra länder, och nationalbiblioteket existerade inte ens som idé 1661.

Jag måste ändå ifrågasätta deras beskrivning av hur de två jubileumsåren manifesterats. 2011 var det aldrig tal om att ordna lika ”storslagna arrangemang” med ”ambulerande jubileumsutställning och festbankett” som 1961, säger de. I stället satsade man på en vetenskaplig konferens och föreliggande publikation. Det är mycket bättre än en festbankett, det måste man hålla med om. Men mindre storslaget? Utställningskatalogen från 1961 bär den anspråksfulla och förvisso vilseledande titeln *Kungl. Biblioteket 300 år nationalbibliotek*. Utstyrelsen är påver, 30 maskinskrivna, hektograferade blad i ett enkelt pappersomslag med en påklistrad, tryckt titeletikett. Den säger mycket om bibliotekets dåvarande status och förmåga och står i bjärt kontrast till den professionella och påkostade dräkt som klär *Information som problem*.

Innehållet i 2011 års jubileumspublikation anknyter till begreppet information ur olika aspekter. Grundtemat är dock minnesinstitutionernas uppgift. Hur har den uppfattats under skilda epoker? Vad har man samlat och vad skall man samla? Hur och på vilka villkor får man tillgång till institutionernas information? Vilken uppgift skall – eller kan – ett nationalbibliotek ha i en digital medievärld?

Det är oupphörligt intressant och viktigt, men några randanmärkningar har jag. De som skriver om den digitala medievärlden slänger ibland in slarviga förenklingar om den gamla produktionstekniken. Värst är Lars Ilshammars påståen- de att ”tryckpressen uppfanns för att framställa den vackraste bibeln”. Bortsett från att det inte var tryckpressen som var uppfinningen, utan en gjutmetod för lösa typer, var drivkraften en helt annan. Med tiden hade de många handskrifts- versionerna av bibeln kommit att skilja sig mer och mer åt. En upplaga med likalydande text i alla exemplar var helt enkelt en brännande angelägenhet. Magdalena Grams snabbspolning av bibliotekets historia framstår också som onödig. Den lägger inget till Jonas Nordins utförligare – och korrektere – framställning.

Kungl. bibliotekets verkliga historia och långsamma omvandling till det som vi idag för- står med ett nationalbibliotek berättas av Jonas Nordin i den första artikeln. Framställningen är lättläst, välunderbyggd och uttömmande. Den gör halt ungefär vid 1900-talets början, när bibliotekets svenska samling genom Klemmings insatser kunde utgöra basen för bibliotekets an-

språk på att vara en nationell minnesinstitution. Jonas Nordins bidrag belyser också växelspelet mellan samhället i övrigt och bibliotekets position och funktion, från att ha varit en angelägenhet för kungahuset till att bli "nationens" bibliotek. Jag kunde möjligen ha önskat att sambandet mellan genomslaget för nationalbibliotekstanken (i sin nuvarande betydelse) och den framväxande förlagsbranschen hade belysts tydligare. Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet var det vad man idag skulle kalla en internationell trend, och pliktleveranslagarna fick ny betydelse i sammanhanget.

Två artiklar behandlar mötet mellan informationsproducenter och informationsadressater. Esko Laine skriver om läsande i Finland under 1700-talet. Landet framställs som kluvet i två delar, där den östliga präglades av rädsla för allt som hade med läsning att göra, och allmogen vägrade att lära sig konsten – problematiskt i ett samhälle där kyrkolagen sedan 1686 påbjöd att man inte fick gå till nattvard eller gifta sig om man inte kunde visa att man åtminstone nödtorftigt kunde sin katekes. Helt annorlunda ter sig västra Finland, och Laine har ett intressant exempel, bönderna i Ilmola och Lillkyrö i Österbotten, skrev till domkapitlet och ville ha fler böcker att läsa på finska. Domkapitlet hade inga pengar och tyckte dessutom att det räckte med katekesen. De tyckte inte bönderna, utan tillkännagav sin avsikt att själva skaffa böcker från andra sidan vattnet och översätta och låta trycka. Tyvärr berättar inte Laine om detta ledde till något.

Anna Maria Forsberg utgår från termen "information", som redan på 1620-talet förekom i ungefär samma innebörd som idag, och där grundbetydelsen kan sägas vara meddelande. Forsberg beskriver hur makthavarna valde bort och valde ut vad som skulle förmedlas till folket under 1600-talet och vilka informationsvägar som fanns – betydligt färre än i dag men effektivare än vi kanske föreställer oss. "Statsmaktens företrädare" [använde] "information som maktinstrument under 1600-talet" säger hon. Så är det väl även idag, vill man tillägga, även om dagens makthavare inte åtnjuter samma vidsträckt informationsmonopol. Forsberg visar dock att staten inte ens under 1600-talet hade full kontroll över informationsflödena.

Dragkampen mellan kontroll och öppenhet

är inte något speciellt för 1600-talet utan ett generellt fenomen för alla tider. Otfried Czaika skriver om Rostockprofessorn David Chytraeus och visar hur historia skapades, dvs. lades till rätta. Chytraeus hade under 1590-talet i uppdrag att skriva en svensk historia, och han utnyttjade trycktekniken på ett intressant sätt. Han lät trycka upp 30–40 exemplar av sina texter, som spreds till en utvald skara för synpunkter inför den text som till slut skulle publiceras. Riksrådet fick ta del av förstadierna och visade sig ha en annan syn än Chytraeus på vilka uppgifter som skulle förmedlas och hur. Chytraeus fogade sig.

Pär Cassel bidrar med en fascinerande artikel om historieskrivning och arkiv (eller bristen på dem) i Kina. Den officiella historieskrivningen har i Kina haft en mycket upphöjd position, så långt tillbaka den kan följas – och det är mer än 2000 år. Men källmaterialet kastades oftast bort när historiken var färdig. Enligt Cassel syftade den traditionella kinesiska historieskrivningen till att föra vidare lärdom till kommande generationer. "Det handlade då inte bara om politiska beslut utan också om hur institutioner fungerade, statsritualernas korrekta utförande, rättsprocessen och så vidare". Utgångspunkten måste väl då ha varit att samhället inte skulle förändras.

Ett användarperspektiv på arkiv och bibliotek företräds i två artiklar. Birgitta Almgren ger ett aktuellt exempel på statsmakternas olika inställning till öppenhet i sin artikel om de tyska Stasiarkiven och de uppgifter om Stasi verksamhet som finns i svenska arkiv. Som bekant beläggs Almgrens frihet att förmedla det hon finner i Sverige med långtgående restriktioner, och dessutom hindras hon av nitiska arkivtjänstemän från att överhuvudtaget ta del väsentliga mängder. Intressant nog tolkas regelverket snävare på Riksarkivet än hos Säpo.

Jürgen Beyer har kolliderat med nationalbibliotekets låneregler. Jag vet inte om han hade kunnat förhandla sig till några undantag från restriktionerna, men problemet är vidare än så. Viss typ av forskning är omöjlig att genomföra utan direkt tillgång till samlingarna, specielltillstånd eller inte. Under 1970-talet kunde man fortfarande stöta på betrodde forskare som strövade omkring på egen hand bland hyllorna i Kungl. bibliotekets bokmagasin, men den tiden är ohjälpligt förbi.

Birgitta Almgren betonar vikten av att förstå

dokumentens konstruktion för att rätt kunna tolka uppgifterna och ställa de rätta frågorna till arkivtjänstemännen. Det kräver grundliga insikter och kritiskt sinnelag av forskaren. Men liksom i nationalbiblioteket är det endast institutionernas egna forskare, de som har full tillgång till materialet, som kan göra verkliga fynd. Almgren ger ett exempel som jag inte kan avstå från att förmedla: studenten Benno Ohnesorg sköts till döds vid en fredlig demonstration i Berlin 1967, vilket tände studentrevolten 1968 i Västtyskland. Den ”västtyske polisman” som sköt var i själva verket en Stasiagent.

Drömmen om att spara allt mänskligt vetande är urgammal och återkommer i många artiklar. Matts Lindström skriver om det tidiga 1900-talets storvulna mikrofilmsprojekt med ambitionen att föreviga allt som publicerades för att i kompakt form spara alla tiders vetande, kombinerat med ett ständigt växande kortindex över alla tiders kunskap. Välkänd är den tidskapsel som 1939 grävdes ner vid världsutställningen i New York 1939 och som på mikrofilm sammanfattade dåtidens viktigaste vetande. En bok publicerades som vägledning till kapseln och spreds till nationalbiblioteken världen över. I Kungl. biblioteket är den förkommen. Hoppet om att bemästra informationsfloden ställs numera till datorn, till vars inre dokument och kataloger förflyttas. Jag påminner mig Neal Stephensons science fictionroman *Snow Crash* (1992), som många bibliotekarier läste på 1990-talet. Där hade alla tiders universalbibliotek redan flyttat ut på internet, och en virtuell bibliotekarie visade vägen – men bara för den som likt Birgitta Almgren förstod att ställa de rätta frågorna.

Pliktleveranslagen utgör inte längre en del av en censurlagstiftning, den är i stället grundvalen för insamlandet av det som man, lite pompöst, kan kalla ”det tryckta kulturarvet”. Vad händer med kulturarvet när det publiceras och cirkulerar uteslutande digitalt? Och vad händer med nationalbibliotekstanken? Kan den upprätthållas i den nya mediasituationen? Det är frågor som behandlas och belyses från olika utgångspunkter i de artiklar som ägnats internet och digital publicering.

Mathias Klang behandlar bland annat de ekonomiska förutsättningarna för internetföretag som Google och Facebook. ”Användarnas bete-

endemönster representerar företagens viktigaste resurs och sättet på vilket företagen använder denna resurs ligger utanför användarens kontroll”, eller med ett slående citat som han ger från en internetdiskussion: ”If you are not paying for it, you’re not the customer; you’re the product being sold.”

Rasmus Fleischers bidrag, som koncentrerar sig på spam och robotgenererat innehåll – inte helt väsensskilda företeelser, visar det sig, får tanken att svindla. Hans bedömning när artikeln skrevs 2012 var att omkring hälften av de nya titlarna på den internationella bokmarknaden (e-bokmarknaden måste han mena) kom från robotförlag. En mänsklig läsare avslöjar ganska lätt robotgenererat innehåll, men de mängder det handlar om gör varje tanke på en sådan granskning omöjlig. Det han beskriver framstår som en katt- och råttalek mellan robotspammare och, skall vi säga, seriösa producenter i form av förlag, institutioner eller enskilda som försöker få ut sina budskap, respektive välja ut vad som skall inköpas för ett biblioteks användare. Fleischer framkastar att den svenska e-pliktlagen möjligen kan fungera som ett filter mot robotböckerna, eftersom den ålägger producenterna ganska bestämda skyldigheter, vilka skulle äventyra robotförlagens ekonomi.

Det är en tanke som står i intressant kontrast till Lars Ilshammars diatrib mot just den svenska e-pliktlagen. Jag håller med Ilshammar i många stycken, lagtexten vittnar om en grundläggande oförståelse för det nya medielandskapet, och de leveransrutiner den föreskriver är obegripliga i en digital kontext. Den största bristen är emellertid att Kulturarw3, insamlingen av hela webbens mångfald lämnas utan lagstöd, och att tillgången till det som samlas in av Kulturarw3 är begränsad i en utsträckning som får lånereglerna för analogt material att framstå som en dröm. Ilshammar lägger skulden på upphovsrättslagstiftningen, och jag kan bekräfta att utbildningsdepartementet även på min tid tyckte att upphovsrättshavarnas anspråk var viktigare än ”nationens minne”, om man skall uttrycka sig högtidligt.

Ilshammar går inte djupare in i samlingsfrågans problematik. Magdalena Gram ägnar den mer utrymme och ställer ett antal viktiga, öppna frågor om tänkbara urvals- eller samlingsprinciper. Liksom Ilshammar väcker hon också tan-

ken på internationellt samarbete om insamling av webben. Båda finner nationen som avgränsning svår att tillämpa på internet.

Pelle Snickars artikel, ”Information overload”, rör sig med detta begrepp som nav över vida områden. Växelspelet mellan ett hastigt växande informationsutbud och bibliotekens alltmer industrialiserade tekniker för att bemästra det ägnas stort utrymme. Olika science fiction-artade visioner om hur världens vetande skulle hanteras och göras åtkomligt skildras med många skönlitterära referenser. Ingen av visionerna har förverkligats kan vi konstatera.

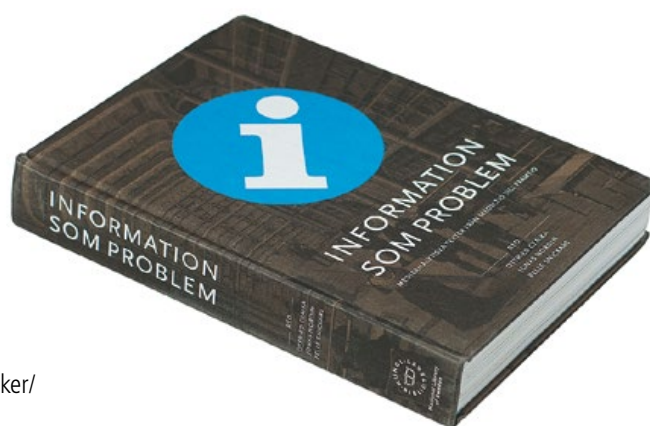
För nationalbiblioteket med sitt uppdrag att samla allt som publiceras i Sverige innebär det digitala överflödet ett nytt problem, där kärnan är vad som skall förstås med ”publicerat”. Snickars menar med hänvisning till amerikansk debatt att man måste hitta ändamålsenliga filter för att hantera internets informationsöverflöd. Pliktleveranslagen, säger han, är ett sådant filter när det gäller tryckta publikationer, vilka i sin tur passerat det ekonomiska filter som utgörs av ett publiceringsbeslut, antingen det gäller etablerade förlag eller utgivning på eget förlag.

Med en annan terminologi kan man säga att det handlar om urvalsmekanismer. Jonas Nordin noterar att de uteslutningar i samlingarna som gjorts av tidigare sekels biblioteksmän i dag oftast beklagas av forskarna. Urval efter innehållsbaserade kriterier, som det då handlade om, riskerar alltid att underkännas av framtiden. Pliktleveranslagen har varit en urvalsmekanism med rimligt neutral avgränsning och god förutsägbarhet. En forskare vet vilken typ av material man kan söka i nationalbiblioteket, på samma sätt som man vet vilken typ av material som finns i de offentliga arkiven. Den nya lagen om pliktlev-

ranser av digitala ”publikationer” försöker ju faktiskt konstruera ett filter, men liksom Ilshammar är Snickars mycket kritisk till lagen, eftersom den bygger på en traditionell publiceringsfigur med ytterst begränsad relevans på internet och därmed lämnar den absolut största delen av webben utanför. Glappet mellan vad biblioteket samlar in och vad som faktiskt produceras har redan blivit så stort att det är frågan om biblioteket kan behålla sin legitimitet menar Snickars.

Publiceringsbegreppet har i många år varit på glid även i den analoga världen, och pliktleveranslagen tolkas sedan länge som gällande allt som gjorts offentligt tillgängligt (även det senare måste givetvis tolkas). Skall man tillämpa det publiceringsbegreppet på internet har man en enkel modell med ungefär samma förutsägbarhet som den hittillsvarande lagen. Men förutom att modellen skulle kräva andra insamlingsmetoder än den ensamman Kulturaw3-roboten, som krävar fram genom webben och åstadkommer vad Snickars träffande kallar ”frusna ögonblicksbilder”, skulle den ha tydliga storebrorskomplikationer. Den digitala leveranspliktens begränsning till en traditionell publiceringsfigur, för att använda Snickars terminologi, är naturligtvis medveten, och kanske avspeglar den att man faktiskt inte vill samla in hela webben? Mer välvilligt kan det förmodas att man gett upp inför de knepiga gränsdragningsfrågorna. Enkelt är det sannerligen inte, och jag är inte säker på var Snickars själv står – filter av något slag eller total insamling? Det lämnas öppet, men Snickars har på ett mycket klagrande sätt lyft fram det principiella problemet, grundläggande för den definition av digital leveransplikt som fortsatt måste diskuteras.

GUNILLA JONSSON

Fritt nedladdningsbar via:
www.mediehistorisktarkiv.se/bocker/